



Берке хан



Берке (мўгул. Бэрх хан; тат. Бөркә, Бөркәй, Bärkä, Bärkäy; Бэрхэ, Берка, Беркай; 1209—1266) — Жўчи улуснинг бешинчи хони (1257-1266), Жўчининг ўгли, Чингизхоннинг набираси.

Мўгул хукмдорларидан биринчи бўлиб Ислом динини қабул қилди. У Миср мамлуқлари билан унга қарши иттифок тузиб, ўз қариндоши — Эрон илхони, чингизий Хулағуга қарши курашди. У ақаси Боту хоннинг яхлитлигини сақлаш ва Берке хукмронлигининг охирига қелиб буюк хондан амалда мустақил давлатга айланган улуснинг мустақиллигини мустаҳкамлаш сиёсатини давом эттирди. У рус князликлари устидан Олтин Ўрда истибдодини қучайтирди.

Берке Хон Жўчининг учинчи ўгли эди. Унинг аниқ тугилган санаси ва болалиги ҳақида қарама-қарши фикрлар мавжуд. Унинг онаси мўғуллар томонидан асирга олинган Хоразм маликаси Хон Султон ҳисобланади, у Жўчининг хотини ва уч фарзандининг онаси бўлган. Бу болалар Берке, Беркечар ва Бури (Мухаммад) деб ҳисобланади. Совет тарихчилари Шаркий асарлар кўра унинг тугилган йили 1221 деб ҳисоблайди. 1229 йилда у бошқа Чингизийлар сингари Йекэ Монгол Улус Угэдэй буюк хон жаб эълон қилинган қурултойда қатнашди. Берке 1236 йилда Боту бошчилигида ғарбий кампанияда юриш қилган мўгул армиясининг бўлинмаларидан бирига қўмондонлик қилди. У кипчоқларга қарши муваффақиятли ҳаракат қилиб, Аржумак, Қуранбас ва Қапаран қаби саркардаларини асир олди.

Шаркий Европада бостириб қиргандан сўнг, Боту Хон Жўчи улусининг марказига

айланган куйи Волгага (1242) кайтди. Берке Шимолий Кавказ даштларини коплаган унинг қисмларидан бирини эгаллаб олди. У Эрон ва Кичик Осиёдан Дербент оркали ўтадиган савдо йўлларида фойда кўрди. 1254 йилда Боту уларни олиб кўйиб, Беркега Волгадан шаркка кўчиб ўтишни буюрди

Кўринишидан, Хон Беркенинг Ислон динини қабул қилиши 1240-йилларга тўғри келади. 1251 йилги бутун мўғул қурултойида, ҳозир бўлган Берке учун ҳурмат белгиси сифатида, байрам учун хайвонлар мусулмонларнинг одатига кўра сўйилган. 1253 йил Берке қароргоҳига ташриф буюрган Гийом де Рубрук у ерда чўчка гўштини истеъмол қилиш тақиқлангани ҳақида хабар берган. Аммо Рубрук Беркенинг самимийлик шубҳа билдирган, у "ўзини мусулмон қилиб кўрсатяпти", деб ҳисоблаган. Одатда мўғул ҳукмдорлари орасида Ислоннинг муваффақиятини бўрттириб кўрсатадиган Усмон Жузжоний Берке Қуръонни ёшлигидан Хўжандда бир имом раҳбарлигида ўргангани ва Бухорода яшаган сўфий Шайх Сайфиддин Боҳарзийдан Ислоннинг Ханафий мазҳабини қабул қилгани ҳақида хабар беради.

Гуюк буюк хон деб эълон қилинган 1246 йилги Қурултойда Берке, бошқа укалари билан бирга, Ботунинг (иштирок этишдан бош тортган) вақили сифатида қатнашади. 1251 йилда Боту Хон Берке ва Сартакни ўрта туман қўшин билан буюк хонларга номзод қилишни таклиф қилган Толуид Монгкени қўллаб-қувватлаш учун Мўғулистонга юборди. Ўша йилнинг 1 июл куни Жўчийлар қўшинлари Чигатой ва Угедей улусларидан норозиларга гапиришга ҳам руҳсат бермай, Монгкени тахтга қўтаришди. Шундан сўнг, Жўчи ва Толуй уйлари ўртасида, Рашидиддин ёзганидек, "бирлик ва дўстлик йўли очилди". Илгари ҳокимият тепасида бўлган чигатойликлар ва угэдэйликларни оммавий қатл қилиш билан яқунланган суд жараёни (1252) ҳам Берке томонидан назорат қилинган. Чигатойнинг набираси Алғу кейинчалик "у томонидан тайёрланган Мангу Хон бутун уругини йўқ қилгани" учун Беркедан қасос олиш мақсадида Жўчи улуси билан жанг қилди.

Ботунинг ўғли ва набираси Улагчи ва Сартак бирин-кетин вафот этганидан сўнг, 1257 йилда Берке Олтин Ўрда ҳукмдори бўлди. Уни улус ҳукмдори сифатида тасдиқлаган Мункэдан қайтган Сартак, гўёки Берке қароргоҳига ташриф буюриш таклифига жавобан: "Сен мусулмонсан, мен эса христиан динига содиқман; мусулмон юзини кўриш мен учун бахтсизликдир" деб жавоб берган.

Орадан бироз вақт ўтиб Сартак оламдан ўтди; Киракос Гандзакецининг ёзишича, у Берке ва унинг укаси Беркечар томонидан заҳарланган. Кичик ёшдаги Улагчига регент бўлган Ботунинг беваси Борақчин-хотин унинг ўлимида сўнг Ботунинг набираси Туда-Монгкени тахтга ўтказмокчи бўлади. Борақчин ўз улусида қўллаб-қувватламаганлиги сабабли, у ёрдам сўраб Хулағуга мурожаат қилишга қарор қилди. Бироқ, унинг нияти фош қилинди, Эронга қочишга уринаётганда қўлга олинди ва қатл этилди.

Тахтга ўтирган Берке, Абулғозининг сўзларига кўра, "барча ака-укаларига Боту томонидан берилган меросни тасдиқлади". Бошқа томондан, булғорлар ва мордвалар маҳаллий маъмуриятлар ўрнига марказий бошқарувни жорий қилдилар. Бироқ, Бошқирдистон маҳаллий ҳукмдорлар сулоласи бошчилигидаги ўз автономиясини сақлаб қолди: Иоганка Венгр "Сарацен алданиши билан қасалланган бутун Баскардия ҳукмдори" ҳақида ёзади. Ўша йилларда мўғулларга тобе бўлган бошқа мамлакатларда Буюк Хон Мункэ буйруғи билан аскарларни самаралироқ ёллаш ва солиқ йиғиш учун аҳолини рўйхатга олиш ташкил этилди ва бу Россияга ҳам таъсир қилди. Хитойнинг 1257

йилдаги Юан-ши йилномасида Мункэ "Хоннинг куёви Ринсиннинг ўгли Китат Русга даругаций лавозимида тайинлаган" деб хабар берилган.

1257 йилда Владимир-Суздаль, Рязан ва Муром князликларида император амалдорлари пайдо бўлди. Бу ерда рўйхатга олиш ўтказилди ва харбий округлар мўгул ўнлик тизими стандартларига мувофиқ ташкил этилди (туман, минг, юз, ўн). Факат рухонийлар вакиллари соликлардан озод қилинди.

Ўша пайтда тўғридан-тўғри забт этилмаган Новгород Вече Республикасидаги мўгул амалдорлари учун вазият кийинроқ эди. Новгородликлар шаҳарга князь Александр Ярославич Невский ҳамроҳлигида амалдорлар келганига қарамай, аҳолини рўйхатга олишга рухсат беришмади. Новгородда ҳукмронлик қилган Александрнинг ўгли Василий, рўйхатга олишнинг рақиби, отаси билан тўқнашувдан қочиб, Псковга жўнаб кетди. Газабланган Александр ўғлини Псковдан хайдаб чиқариб, Суздаль князлигига юборди ва Василийнинг маслаҳатчиларини шафқатсиз жазоларга дучор қилди.

Бирок, икки йилдан сўнг Новгородда аҳолини рўйхатга олиш бўйича иккинчи уриниш муваффақиятли қўнланди. Новгород солномаларида айтилишича, рўйхатга олиш катта кийинчиликлар билан ўтказилган ва бу деярли харбий тўқнашувга олиб келган. Оддий фуқаролар ва камбағаллар татарларга қарши қўрашишга қатъий қарор қилишди, аммо афтидан бояр элитаси аҳолини рўйхатга олишга рози бўлишга қарор қилди. Аҳолини рўйхатга олиш пайтида боярлар ўлпон юқини оддий одамларга юклашга интилдилар, бу эса шаҳарликларнинг газабига сабаб бўлди. Шунга қарамай, рўйхатга олиш амалга оширилди ва татарлар князь Александр Ярославич билан бирга кетишди.

Жануби-Гарбий Русь. Диний сиёсат

Ҳукмронлигининг дастлабки йилларида Берке Жанубий Русь ишларига алоҳида эътибор бериши керак эди. Ўрда ҳукуматидан мустақилликка эришмоқчи бўлган Русь қироли Даниил Романович бу йўналишда жиддий муваффақиятларга еришди. 1256 атрофида, у Шимолий Подолия, Болохов ери ва Шаркий Волиндан мўгул қўшинларини хайдаб юборди. Қўмондон Курумишининг жавоб ҳаракатлари, яъни Владимир-Волинский ва Луцкга ҳужум қилишга уринишлар муваффақиятсиз тугади. Бирок, 1258 йилда Берке Днепр улусида Курумиши ўрнига туман беги Бурундайни қўйиб, уни қўп сонли қўшинлар билан таъминлади.

Бурундай Даниил ва унинг собиқ иттифокчиси Литва Буюк князи Миндовг ўртасидаги қарама-қаршиликлардан фойдаланишга қарор қилди ва ўша йили Литвага қарши кампания олиб борди ва Даниилдан ўз қўшинлари билан унга қўшилишни талаб қилди. Галиция князи мўгуллар билан учрашувдан қўрқиб, ўз ўрнига уқаси Василькони юборди. Бурундай Днепрнинг ўрта курсидан, Ворскла ва Псела ҳудудидан, ўнг қирғоғида Берестедан келаётган Василько Романович билан қўшилган Неман қирғоқларига юриш қилди. Бирлашган қўшар Тракай шаҳри жойлашган Литванинг Марказий вилоятини ва Нелшан ерларини вайрон қилиб, шимолга ўтдилар. Бой ўлжа қўлга олинди, аммо руслар унинг ақсариятини мўгулларга топширишлари керак эди. Шу билан бир вақтда, Литва асосий қўшинлари ҳал қилувчи жангдан қутулиб қиллар. Рус-Ўрда армияси ятвяглар ерларидан ўтиб, жанубга қайтди.

Юриш натижасида Литва князлигига зарар етказилди. Афтидан, ўша пайтда Ўрда ҳукумати Литванинг ўсиб бораётган қенгайишини Руснинг Жануби-Гарбий қисмидаги таъсирига таҳдид сифатида қўрган. Бундан ташқари, Берке ишонган мусулмон савдогарлар Новгороддан ташқари Болтик денгизига яна бир савдо йўлини очишдан

манфаатдор бўлган бўлиши мумкин.

Кейинги йили Бурундай Волин оркали Польша Кириллигига караб юрди. Шумскда харбий рахбарни Василько Романович ва Венгрияга кочиб кетган Даниилнинг ўгли Лев Данилович, шунингдек, Холм епископи Иван кутиб олишди. Бурундай князларга Данилов, Стожеск, Львов, Кременц ва Луцк истехкомларини йўк қилишни буюрди, агар итоатсиз бўлса, уларнинг мулкларини йўк қилиш билан тахдид қилди. Буйрук бажарилгач, Ўрда губернатори Владимир-Волинскийга қўчиб ўтди, унинг истехкомлари ҳам бузиб ташланган. Аммо Холм аҳолиси Даниилнинг буйругисиз истехкомларни йўк қилишдан бош тортдилар ва Бурундай олдидаги дарвозаларни қулфлаб қўйишди. Мўгуллар шаҳарни камал қилмасликка қарор қилиб, унинг атрофини вайрон қилдилар, сўнгра Польша ерларига - Люблин ва Завихостга йўл олдилар. Аҳолиси ўлдирилган Сандомирни, шунингдек, кичик Лисец шаҳрини эгаллаб, Бурундай армияси Днепрга қайтиб келди.

1259 йилдан кейинги ўн беш йил ичида солномаларда мўгулларнинг Жануби-Гарбий Русдаги юришлари ҳақида ҳеч нарса айтилмаган. Бу нафакат Олтин Ўрданинг Хулағуийларга қарши Кавказда бошланган урушлари, балки кўпроқ даражада бу ҳудудда мўгул ҳокимиятининг тўлиқ ўрнатилиши билан боғлиқдир. Даниил Романович Беркенинг итоаткор вассали сифатида ўз ватанига қайтишга мажбур бўлди. Ўрда маъмуриятининг вакиллари, эҳтимол, Бурундай томонидан ташкил этилган Подолия, Галич ва Волин харбий округларига солиқ йиғиш ва ёллаш ишларини назорат қилиш учун тайинланган. Гарбий рус князлари ҳар бир князликда тахтнинг ҳар қандай ўзгариши билан ёрлик олишга мажбур эдилар.

Мусулмон манбалари Беркени юкори баҳолайди, бироқ унинг исломни қабул қилиши қўчманчи аҳолининг катта қисмини исломлаштиришга олиб келмаган сиёсий қадам эди. Бу қадам ҳукмдорга Волгабўйи Булғори ва Ўрта Осиё шаҳар марказларидаги нуфузли савдо доиралари томонидан қўллаб-қувватланиб, ўқимишли мусулмонларни хизматга жалб қилиш имконини берди. Баъзи анъанавий исломий унсурлар улус бошқарув тизимида пайдо бўлган. Хусусан, Миср манбаларида Беркенинг араб ва туркий тилларни яхши билган Шарофиддин ал-Қазвиний исмли вазири ҳақида хабар берилган.

Бошқа томондан, улуснинг мусулмон аҳолисига бўлган эътибор Беркени яна бир фаол диний элемент - несториан элементи билан қарама-қарши қўйди. Унинг ҳукмронлигининг дастлабки йилларида Самарқандда қўллаб-қувватланган несторианлар катл этилган, уларнинг черкови вайрон қилинган. Л.Гумилёвнинг сўзларига қўра, Беркенинг несторианларнинг таъсирини қайтариш истаги билан 1261 йилда Сарайдаги православ епархияси шахзодаси Александр Ярославич Невскийнинг илтимосига биноан митрополит Кирилл томонидан ташкил этилганлигини боғлаш мумкин. Бундан ташқари, улус ҳукумати қайта тикланган Византия империяси билан муносабатларда православ рухонийларидан воситачи сифатида фойдаланиши мумкин эди.

Шаҳарлар ва савдо

Берке сиёсати шаҳарлар ҳаёти, ҳунармандчилик ва савдони ривожлантиришга қаратилган эди. Унинг ҳукмронлиги даврида шаҳарсозлик сезиларли даражада кучайди, бу улус бошлигининг исломга ҳомийлиги билан боғлиқ. Ўрда шаҳарларида масжидлар, миноралар, мадрасалар, қарвонсаройлар қурилган. Аввало, бу давлатнинг пойтахти Сарой-Берке номи билан машҳур бўлган Сарой-Батуга тааллуқлидир (Сарай-Берке ва Сарай ал-Жедиднинг айнан бир деб нотўғри тасаввур қилиниши мавжуд). Хон Берке

даврида Сарай шахрининг Селитренное ёки Царевское истехкомлари ўрнида жойлашганлиги шубхаларни келтириб чикаради, чунки бу ерда 13-аср катламлари топилмаган. Боскиндан кейин тикланган Булгор улуснинг энг мухим иктисодий ва сиёсий марказларидан бирига айланди. Бу Беркенинг қароргоҳи бўлган, бунга 1261-1262 йилларда ташриф буюрган ака-ука Поло гувоҳлик беради. Булгарда зарбхона бор эди. Ўрда шаҳарларининг ўсишига хисса қўшган омил интенсив транзит савдоси эди. Хатто Боту даврида ҳам мусулмон савдогарлари солиқ тўловчилар сифатида хизмат қилиш учун ёлланган. Қўриниб турибдики, Мўғуллар империясининг ҳеч бир жойида улар Боту ва Берке бошчилигидаги Жўчи улусидаги каби савдо имтиёзлари ва эътирофига эга бўлмаганлар. Ўрда ҳукмдорлари Волга Булгори, Русь, Крим ва Қуйи Волга бўйидан Ўрта Осиё, Мўғулистон ва Хитойга борадиган савдо йўлларини қўллаб-қувватлашга катта эътибор бердилар, ундириладиган божлардан қандай фойда олиш мумкинлигини тушундилар. Осиё ва Шарқ ўртасидаги ва у орқали Ғарбий Европа ўртасидаги савдо ҳеч қачон бу даврдагидек қўрсаткичларга эришмаган эди. Қадимги Кримда Олтин Ўрда маданият ёдгорликларини тадқиқ этган М. Г. Крамаровскийга қўра, айнан Берке даврида шаҳар ярим оролдаги асосий ислом марказларидан бирига айланди: сақланиб қолган энг қадимий масжид 1263 йилда қурилган.

Ташки сиёсат

Жўчи улуси ва империядаги нотинчликлар

1260-йилларнинг бошларида Мўғуллар империясидаги вазият кескинлик билан ажралиб турди. Буюк Хон Мункэ вафотидан кейин (1259) унинг укалари Хубилай ва Ариг-Буга ўртасидаги олий ҳокимият учун курашда Берке иккинчисини қўллаб-қувватлади. Булгорда Ариг-Буги номидан тангалар зарб қилинган, аммо Берке унга амалий ёрдам қўрсатмаган.

Шу билан бирга, ғалаёндан фойдаланиб қолган Чигатойлик Алғу қучайиб, 1262 йилда Ариг-Буга қўшинларини мағлуб этди. У Хоразмни ўзига бўйсундирди, Берке ҳокимлари ва амалдорларини барча шаҳарлардан қувиб чиқарди. Бухородаги 5000 кишилик жўчилар отрядининг йўқ қилиниши ҳам Алғунинг ҳаракатлари билан боғлиқ. Беркенинг ҳарбий қўшинлари жануб ва ғарбда ишғол қилинган эди, шунинг учун у энг мухим савдо шаҳри Ўтрорни эгаллаб, вайрон қилган Алгага қарши ҳеч нарса қила олмади.

Илхон Хулагу билан зиддият сабаблари. Мамлук Миср билан иттифок

Жўчи улусининг жанубий чегарасида, Кавказда, амакиваччалар ўртасидаги зиддият 1262 йилда қуролли тўқнашувга айланди: Берке қўшинлари Хулагу қўшинларига қарши ҳарбий операцияларни бошладилар. Урушнинг мафкуравий асоси диндор Беркенинг Хулагу буйруғи билан қатл этилган аббосий халифа ал-Мустасим учун қасос олиши эди, аммо мижаронинг сабаблари чуқурроқ бўган. Жўчийлар Кавказорти ҳудудларига (Арран ва Озарбайжон) даъво қилиб, ўз даъволарини Чингизхон васиятига асосладилар. Дарҳақиқат, 1250-йилларнинг ўрталаригача Кавказортида ҳокимият Буюк Хон - Чормаганга ва 1243 йилдан - Ботунинг Жанубий Озарбайжон ва Кичик Осиёда ўз сиёсатини олиб боришга бўлган қатъий уринишларига қарши чиққан Байжуга тегишли эди.

Бағдоднинг Хулагу қўшини томонидан босиб олиниши

Маълум бир пайтгача жўчийлар бу холатга чидашга мажбур бўлдилар. Аммо 1253 йилда Эрон юришига чиккан Хулагу кўмондонлиги остидаги кўшин Амударёни факат 1256 йил бошида, Ботунинг ўлими маълум бўлганида кесиб ўтди. Кўринишидан, жўчи улусининг хукмдори бошка император армияси ўз мулклари чегараларидан жанубда ҳаракат килишидан норозилигини билдирди. Шунга карамай, Боту Мункэнинг ҳар ўн кишидан иккитасини юришга жалб килиш тўғрисидаги буйругини бажарди ва Хулагуга Балакан, Тутар ва Кули кўмондонлиги остида тахминан уч туман кўшин юборди.

Кейинчалик Олтин Ўрда кўшинлари Багдодни эгаллашда (1258) катнашдилар ва ўша пайтда хукмдор бўлган Берке бундан норозилигини билдирмади. Хулагу жўчийларга Кавказорти ва Жанубий Озарбайжонни забт этишдан улуш беришдан бош тортганидан кейингина амакиваччалар ўртасидаги адоват кучайди. Бундан ташқари, 1260 йил бошида Балакан Хулагу қароргоҳида катл этилган (гарчи у Берке рухсати билан судланган бўлса ҳам); Тутар ва Кули тўсатдан вафот этди; Берке уларни захарланган деб гумон килди. У ўз кўшинларига Дашти Кипчокка кайтишни, агар бунинг уддасидан чиқмаса, Мисрга кетишни буюрди.

Шу вақтгача жўчи улуси ва Мамлук Миср хукмдорлари ўртасида тўғридан-тўғри алоқалар ўрнатилганми ёки йўқлиги аниқ эмас. Султон Байбарснинг Беркега ёзган биринчи мактуби турли манбаларда хижрий 659 ёки 660 йилга (1260/1261 йил охири ёки мос равишда 1261/1262 йил охири) тегишли. Аммо 660-хижрий йилда Мисрга етиб кела бошлаган жўчий кўшинлари у ерда энг самимий кутиб олингани маълум.

Ўрда аъзолари Кохирада улар учун махсус қурилган уйларга жойлаштирилди ва уларга кийим-кечак, отлар ва пул совға қилинди. Султон лашқарбошиларни ўз кўшинларига амир этиб тайинлади, бошқаларни эса бахрийлар қаторига киритди. Байбарс Хулагу кўшинларини бостиришга ва Эрон илхонининг Сурияга навбатдаги бостириб киришига йўл қўймасликка қодир бўлган қучли иттифокдан ниятда манфаатдор эди. Табиийки, Султон ислом мамлакатларида шухрати катта бўлган Берке билан дипломатик алоқалар ўрнатишга шошилди. Эҳтимол, жўчийларнинг ўз улуслари мухториятини мустаҳкамлашда кипчокларга таянгани, кўшинларини асосан кипчоклардан ташкил этгани, мамлукларнинг ўзаги ҳам ислом оламига аввалроқ қул сифатида кириб келган кипчоклардан ташкил топганлиги ҳам катта таъсир кўрсатгандир - маданий ва тил яқинлиги ёки ҳатто Мамлуклар ва Ўрда қариндошлиги бу иттифокнинг ўрнатилишида роль ўйнаши мумкин эди.

1262 йил охирида Мисрнинг жўчий улусига биринчи элчихонаси Кохирадан жўнаб кетди. Унга амир Сайфиддин Қушар-бек ва ҳуқуқшунос Мажидиддин Рудзравери бошчилик қилган. Султон Беркега йўллаган мактубида уни Хулагуга қарши муқаддас урушга чақириб, кўшинларининг ахволини баён қилади. Константинополда элчиларни император Михаил VIII Палеолог шараф билан қабул қилди. Улар бу ерда икки Ўрда элчихонасини ҳам учратишди. Улардан бири Кохирага кетаётган бўлса, иккинчиси Юнонистон императорини зиёрат қилиб, ватанига қайтаётган эди.

Бейбарснинг элчилари у билан бирга эргашдилар. Қора денгизни кесиб ўтгандан сўнг, улар Қримнинг Судак қирғоғига қўнишди, кейин почта отларида берк штаб-квартирасига етиб келишди ва у ерда 26 кун қолишди. Бейбарснинг мактуби туркий тилга таржима қилинган ва унинг мазмунидан жуда мамнун бўлган Беркега ўқиб берилган. У элчиларга мўл-қўл совға қилди, уларга жавоб хатларини топширди ва ўз элчилари — Арбуга, Уртимур ва Унамаларни улар билан қайтишда юборди.

1262-1263 йиллардаги Кавказ кампанияси. 1265 йил Константинополга юриш

Дербент калъаси

Бейбарс элчихонаси Кипчок даштларига етиб келганида, Берке ва Хулагу ўртасидаги Кавказдаги урушнинг биринчи босқичи тугаганди. Ушбу воқеаларнинг батафсил баёни Рашидиддин томонидан берилган. 1262 йилнинг август ойида, Ногаи бошчилигидаги 30 минг кишидан иборат отлик кўшин Дербенд оркали Ширванга бостириб кирганда, Аладагдан Хулагуид армияси чиқди. Ширемун-нўён кўмондонлиги остидаги унинг авангард гуруҳи икки ойдан сўнг Шамахида Ногай билан тўқнашди ва маглуб бўлди. Аммо 14 ноябр куни Абатай-нўён кучлари харбий ҳаракатлар жойига етиб келганда жўчийлар армияси Шаберанда маглуб бўлди ва Ногай қочиб кетди. 8 декабр куни эрталаб бутун Хулагуид армияси Дербентга яқинлашди. Жанг кун бўйи давом этди ва Ўрдаликлар охир-оқибат калъани тарк этиб, орқага чекинди. Хулагу ўгли Абага билан бирлашган Ширемун ва Абатай Терекни кесиб ўтиб, лагерни ва Ногай кўшинларининг қарвонини эгаллаб олишди.

Натижада, Берке қарши ҳужумни уюштирди ва 1263 йил 13 январда Терек қиргоғида жанг бўлиб ўтди. Хулагуид армияси маглубиятга учради ва чекиниш пайтида кўплаб аскарлар қарёни қоплаган юпка муз ортига гарк бўлишди. Иккала томоннинг йўқотишлари шунчалик катта эдики, Берке Ибн Василнинг сўзларига кўра: "Аллоҳ мўғулларни қиличлари билан вайрон қилган бу Халавунни шарманда қилсин. Агар биз биргаликда ҳаракат қилганимизда, бутун ер юзини забт этган бўлардик." Берке армияси Дербентдан ташқарига ўтиб, тез орада шимолга қайтди. Шу билан бирга, Хулагу ўз пойтахти Табризга қайтиб, урушни давом эттиришга тайёргарликни бошлади. Бошқа нарсалар қаторида, у Табризда савдо операциялари билан шугулланган барча Ўрда савдогарларини қатл қилишни ва уларнинг мол-мулки мусодара қилишни буюрди. Берке бунга жавобан унинг мулкида савдо қилган форс савдогарларини қатл қилди.

1265 йилда Византияга қарши мўғул-булғор қўшма юриши бўлиб ўтди. Ўрда армияси 20 минг кишини ташкил этди, ўша пайтда Берке ҳам, Нўгай ҳам Кавказда эди. Булғор подшоҳи Константин I Тихнинг ушбу кампанияда иштирок этишининг сабаби император Михаил VIII Палеологдан Константиннинг рафикасининг укаси гўдак император Иоанн IV Ласкарисни қўр қилгани учун қасос олиш эди. Бошқа томондан, Берке Византия императорини Миср элчихонасининг Константинополда ушланиб қолиши учун жазоламоқчи эди (1263 йил 27 августда Кохирани тарк этган) ва бундан ташқари, Кония султони Иззатдинни озод қилиш учун, чунки буни унинг акаси Рукниддин Қилич-Арслон IV илтимос қилганди. Иттифокчи қўшинлар Константинополга ҳужум қилмадилар, балки Иззатдин Қайкавус император билан учрашиш баҳонасида қўчиб ўтган Эгей соҳилидаги Марица этағида жойлашган Энос шахрига боришди. Султонни озод қилиб, Фракиянинг кўплаб аҳолисини асирга олиб, Ўрда Кипчок даштларига қайтди. Ўрда қўшинлари Фракиядан чиқарилгандан сўнг дарҳол Миср элчилари озод қилинди. Иззатдин Қайкавус Берке томонидан ҳушмуомалалик билан қабул қилинди ва бутун умри давомида Ўрдада яшаб, Қримда ерга эғалик қилди.

У хон Беркнинг қизига уйланди ва Солхат шахрини (икта) олди, 1278-1279 йилларда вафотигача у ерда қолди.

Берке, ўша пайтдаги укаси сингари, Салжукий рум султонлари ишларига аралашиб, қичик Осиё жўчи улусининг манфаатлари соҳаси эканлигини кўрсатди.

Фракияга юриш шунингдек, Хулагу давлати билан иттифокчилик муносабатлари учун Византияга карши Беркенинг жазо чораси эди. Михаил Палеолог Миср элчихонасининг ушланиб колишини Хулагу хужумидан кўркиш билан оклайди. Византия императори хакикатан ҳам кучли кўшниси билан муносабатларни бузишни хохламади, унга 1265 йил бошида Хулагу учун хотин сифатида мўлжалланган кизи Марияни элчихона билан юборди. Аммо Хулагу вафот этганида (8 феврал) элчилар хали ҳам йўлда эди. Мария Хулагунинг меросхўри Абаганинг хотинига айланди.

1265-1266 йиллардаги Кавказ кампанияси. Беркенинг ўлими
Дастлаб Берке ва Абага тинч муносабатларни саклаб колишди. Илхон хатто Ўрдага Табризда Берке номи билан масжид ва мато тайёрлаш устахоналари куришга рухсат берган. Бирок, тез орада устахоналар вайрон бўлди ва жанговар ҳаракатлар янги куч билан бошланди. Можаронинг тикланишига нима сабаб бўлганлиги номаълум, аммо форс манбаларида уруш жўчийлар томонидан бошланганлиги хакида хабар берилган. 1265 йил июлда Ногай бошчилигидаги армия яна Дербент довони оркали Озарбайжоннинг жанубига бостириб кирди. Абаганинг укаси Юшумут уларга карши чикди ва ўша йилнинг 19 июлида икки кўшин Оксу жангида учрашди. Махбус Ногай жангда кўзини йўкотди, унинг кўшини маглубиятга учради ва шимолга, Ширванга чекинди. Кейин илхон асосий армия билан Курани кесиб ўтди. Берке армияси яқинлашаётган эди ва Абага дарёнинг Жанубий киргогига қайтиб, ўтиш жойларини вайрон қилди. Иккала кўшин ҳам қароргоҳ куришди ва Дарё бўйлаб камон отишни бошладилар. Бу 14 кун давом этди.
Берке Курани кечиб ўтишга умид қилиб, Тифлис томон йўл олди. Бирок, йўлда у касал бўлиб, вафот этди. Ўрда армияси Берке вафотидан кейин ҳарбий операцияларни давом эттирмади ва шимолга чекинди. Форс манбаларига кўра, Беркенинг жасади Сарай Батуга олиб кетилган ва у ерда дафн этилган. Унинг қабри, эҳтимол, қадимги Лапас шаҳри ўрнида, Ахтубанинг чап киргогида, Саройдан қирқ километр шимолда жойлашган бўлиши мумкин. Бу ерда тўртта макбара харобалари топилган бўлиб, унда тўртта мусулмон ҳукмдорлари дафн этилган: Берке, Ўзбек, Жонибек ва Бердибек.

Меросхўрлари

Берке вафотидан кейин Ботунинг набираси Туканнинг ўгли Менгу-Темур курултойда улус ҳукмдори этиб сайланди. Сайланганидан кейин Менгу-Темур буюк хон номидан эмас, балки ўз номидан ёрликлар ва тангалар чиқара бошлайди. Ўшандан бери тангаларга жўчи улус ҳукмдорининг янги унвони — "адолатли буюк хон" муҳри босилган.

Абу Муслим тайёрлади